

LES IN LEZEN

Effectief leesonderwijs voor het basis- en secundair onderwijs in Vlaanderen

O&O-opdracht “Effectief leesonderwijs in het basis- en secundair onderwijs in Vlaanderen: identificatie en evaluatie van het praktijkmodel ‘Lezen op School’”

Brugdocument tussen de rapporten van Onderzoekslijn 1 en 2 Een beschrijving van de kenmerken van effectief leesonderwijs die de LoS- projecten typeren

dr. Astrid Geudens (Thomas More Hogeschool), dr. Kirsten Schraeyen (Thomas More Hogeschool), dr. Kim Bellens (ExpertiseCentrum voor Effectief Leren - Thomas More Hogeschool), dr. Helena Taelman (Odisee Hogeschool) & Marit Trioen (Universiteit Antwerpen)

Projectmedewerkers Onderzoekslijn 1

dr. Kim Bellens, Stefan De Clerck, dr. Pieter Verachtert, Eva Maesen & dr. Aster Van Mieghem (ExpertiseCentrum voor Effectief Leren - Thomas More Hogeschool)

Projectmedewerkers Onderzoekslijn 2

Prof. dr. Jordi Casteleyn, Prof. dr. Mathea Simons, & Prof. dr. Tom Smits (Universiteit Antwerpen)

Promotoren

COLOFON

Deze publicatie kwam tot stand met de steun van het Vlaams ministerie van onderwijs en vorming.

Les in Lezen

Brugdocument tussen de rapporten van Onderzoekslijn 1 en 2. Een beschrijving van de kenmerken van effectief leesonderwijs die die LoS-projecten typeren.

April 2023

Auteurs

Prof. dr. Jordi Casteleyn - Antwerp School of Education Universiteit Antwerpen
[jordi.casteleyn@uantwerpen.be]

Prof. dr. Mathea Simons - Antwerp School of Education Universiteit Antwerpen
[mathea.simons@uantwerpen.be]

Prof. dr. Tom Smits - Antwerp School of Education Universiteit Antwerpen
[tom.smits@uantwerpen.be]

dr. Astrid Geudens - Lerarenopleiding Thomas More
[astrid.geudens@thomasmore.be]

dr. Kirsten Schraeyen - Opleiding logopedie en audiologie Thomas More;
Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen KU Leuven
[kirsten.schraeyen@thomasmore.be]

dr. Kim Bellens - ExpertiseCentrum voor Effectief Leren - Thomas More
[kim.bellens@thomasmore.be]

dr. Helena Taelman - Lerarenopleiding Odisee
[helena.taelman@odisee.be]

Marit Trioen - Antwerp School of Education Universiteit Antwerpen
[marit.trioen@uantwerpen.be]

Stefan De Clerck - ExpertiseCentrum voor Effectief Leren - Thomas More
[stefan.declerck@thomasmore.be]

dr. Pieter Verachttert - ExpertiseCentrum voor Effectief Leren - Thomas More
[pieter.verachttert@thomasmore.be]

Eva Maesen - ExpertiseCentrum voor Effectief Leren - Thomas More
[eva.maesen@thomasmore.be]

dr. Aster Van Mieghem - ExpertiseCentrum voor Effectief Leren - Thomas More
[aster.vanmieghem@thomasmore.be]

Met dank aan

We willen graag onze oprechte dank uitspreken aan de stuurgroep en het Vlaams ministerie van onderwijs en vorming voor de opvolging van dit project en hun gewaardeerd advies.

Gelieve deze publicatie te citeren als

Casteleyn, J., Simons, M., & Smits, T.F.H, Geudens, A., Schraeyen, K. Bellens, K., Taelman, H., Trioen, M., De Clerck, S., Verachttert, P., Maesen, E., & Van Mieghem, A. (2023). *Les in lezen. Brugdocument tussen de rapporten van Onderzoekslijn 1 en 2. Een beschrijving van de kenmerken van effectief leesonderwijs die die LoS-projecten typeren*. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.

INLEIDING

Dit rapport vormt de brug tussen onderzoekslijnen 1 en 2. Hierbij nemen we de systematische meta-review (onderzoekslijn 1) als kader om de Lezen-op-School-(LoS)-projecten (onderzoekslijn 2) te beschrijven met betrekking tot effectief leesonderwijs. We gaan na in welke mate de opgezette acties binnen de LoS-projecten stroomlijnen met kenmerken van effectief leesonderwijs. Op deze manier trachten we tot meer generieke uitspraken over de effectiviteit van de interventies en de randvoorwaarden te komen waarmee in het (Vlaamse) onderwijs rekening dient gehouden te worden.

Hiermee wordt een antwoord geformuleerd op de onderzoeksvraag:

In welke mate beantwoorden de opgezette initiatieven binnen de LoS-projecten aan kenmerken van effectief leesonderwijs?

METHODOLOGIE

Om een antwoord te verkrijgen op deze onderzoeksvraag, organiseerden we twee onderzoekslijnen: 1) een *umbrella review* van onderzoek naar effectief leesonderwijs, en 2) een verticale en een horizontale analyse van de LoS-projecten.

Voor **onderzoekslijn 1** opteerden we voor een zogenaamde *umbrella review* of *tertiary review*. Hierbij vertrekt de onderzoeker van systematische reviewstudies (al dan niet met een meta-analysecomponent) en dus niet van primaire studies. Een *umbrella review* is aangewezen wanneer de onderzoeksvraag een scope heeft die breder is dan wat een individuele systematische review of meta-analyse kan beantwoorden alsook wanneer de tijd en middelen om het onderzoek uit te voeren beperkt zijn. Zo'n *umbrella review* bestaat uit drie fases: 1) de identificatie van potentieel relevante reviews, 2) de screening en selectie van relevante reviews, mede op basis van een kritische beoordeling van de methodologische kwaliteit van de geselecteerde reviewstudies, en 3) de data-extractie en analyse van de resultaten .

Voor **onderzoekslijn 2** hanteerden we casestudies als onderzoeksmethodiek. Voor elke casestudy werden enerzijds gegevens verzameld op projectniveau en anderzijds op niveau van één van de deelnemende scholen. Op projectniveau werd het beeld van elk LoS-project gevoed door een analyse van de projectaanvraag, een analyse van aanvullende projectgegevens die door de Vlaamse overheid werden aangeleverd en een interview met de projectcoördinator. Per LoS-project werd ook één school geselecteerd, waarvan het project (concrete acties, wijze van samenwerking, ervaringen met het geboden LoS-aanbod, enz.) in detail in beeld werd gebracht. Dit gebeurde aan de hand van een schoolbezoek, waarbij o.m. lessen werden geobserveerd, vragenlijsten en interviews werden afgenomen bij de lokale projectverantwoordelijke (vaak zorgcoördinator of directielid) en met één of meerdere leerkrachten. De focus van deze dataverzameling op schoolniveau lag op het zicht krijgen op hoe elk LoS-project een vertaling naar de praktijk heeft gekregen. Eerst werden verticale analyses opgemaakt zodat er een gedetailleerde beschrijving gecreëerd werd van elk van de 22 LoS-projecten

en één LoS-praktijk die hieraan gekoppeld is. Daarna gingen we via de horizontale analyse op zoek naar patronen tussen de diverse LoS-projecten. Meer specifiek baseerden we ons daarvoor op de verticale analyses.

Voor een gedetailleerd beschrijving van de genomen stappen in de methodologie van onderzoekslijn 1 en onderzoekslijn 2 verwijzen we naar de respectievelijke onderzoeksrapporten.

RESULTATEN

We kunnen de resultaten volgens twee niveaus structureren, namelijk op niveau van het LoS-project en op het niveau van de geobserveerde les.

Als we naar **de LoS-projecten** kijken, en deze aan de inzichten uit de *umbrella review* koppelen, kunnen we geen uitspraken formuleren over de mate van effectiviteit van de LoS-projecten. Ten eerste beschikken we over te weinig data over de acties die binnen de LoS-projecten opgezet zijn om deze te evalueren. Bijvoorbeeld, veel LoS-projecten vermelden dat ze inzetten op voorlezen, en de *umbrella review* toont aan dat voorlezen inderdaad een effect op voorbereidende leesvaardigheden heeft. Men zou hier dus uit kunnen besluiten dat elk LoS-project dat voorlezen incorporeert een effectief project is. Toch is het uit de data niet op te maken of het effectief een van de doelen van het betreffende LoS-project was om een impact op deze specifieke afhankelijke variabele te hebben. De operationele doelstellingen van de LoS-projecten zijn hiervoor te breed geformuleerd. Men kan bijvoorbeeld in de dossiers van de LoS-projecten niet lezen of een LoS-project via voorlezen een effect op fonologisch bewustzijn van een specifieke groep kleuters ambieert. Op deze manier bestaat de kans echter dat een LoS-project via voorleesinterventies net de begrijpend leesvaardigheid van adolescenten zonder leesproblemen wou verbeteren, terwijl de *umbrella review* hiervoor geen evidentie aanbiedt. Bovendien kunnen we op basis van de data niet bepalen of de interventie (in dit geval voorlezen) optimaal uitgevoerd is, want deze specifieke observaties zijn niet uitgevoerd. Ook op basis van de verticale analyses is dit niet mogelijk omdat hiervoor onvoldoende empirische grond is aan de hand van meerdere *in situ* observaties. Stellingen als *“In een samen lezen-sessie wordt een verhaal of gedicht voorgelezen aan een kleine groep lezers (maximaal 12) Tijdens het voorlezen worden momenten voorzien waarop deelnemers kunnen reageren.”* geven een inzicht in de wijze van uitvoering, maar bieden geen garanties over een kwaliteitsvolle uitvoering.

Bovendien peilt de onderzoeksvraag (cf. *“In welke mate beantwoorden de opgezette initiatieven binnen de LoS-projecten aan kenmerken van effectief leesonderwijs?”*) naar de mate van effectiviteit. Met andere woorden, als een LoS-project een bepaalde interventie inzet, zijn er dan alternatieven beschikbaar die een grotere effectiviteit op een specifieke afhankelijke variabele aan de dag kunnen leggen? Als we bijvoorbeeld opnieuw naar voorlezen kijken, merken we dat er ook voor oudere kinderen na de start van het formeel leesonderwijs zulke voorleesinterventies bestaan. Maar voor deze doelgroep bestaan er ook algemene geletterdheidsprogramma's, vaak met een focus op begrip. Bij dergelijke programma's blijkt het op basis van de resultaten van de *umbrella review* belangrijk om aandacht te besteden aan de morfologische structuur van de taal en aan formele spellinginstructie. Op basis van dit inzicht zou men misschien kunnen besluiten dat een bepaald LoS-project met een focus

op oudere leerlingen effectiever geweest zou zijn als men eerder op algemene geletterdheidsprogramma's had ingezet in plaats van voorleesinterventies. Maar opnieuw hebben we onvoldoende data om zulke uitspraken te ondersteunen.

Een finale opmerking hierbij gaat over validiteit. Veel LoS-projecten zetten in op meerdere interventies, waardoor het niet altijd duidelijk is wat de verhouding in tijd en inzet van een bepaalde interventie is tegenover de andere aanpakken binnen hetzelfde project. In welke mate zegt een uitspraak over slechts een beperkt onderdeel van een LoS-project dan iets over de mate van effectiviteit van het volledige project? De *umbrella review* doet namelijk over bepaalde interventies geen uitspraken, digitaal lezen is bijvoorbeeld opvallend afwezig, terwijl men wel kan vermoeden dat er een onderzoeksbasis beschikbaar zal zijn om een specifieke vorm van digitaal lezen in te zetten om een effect op begrijpend lezen te verkrijgen. Uiteindelijk zou de beoordeling van de mate van effectiviteit van een project op deze manier op slechts een beperkt deel van het project steunen, wat de validiteit van die beoordeling in gedrang zou brengen.

Als we naar **de geobserveerde lessen** binnen de onderscheiden LoS-projecten kijken, en deze aan de inzichten uit de *umbrella review* koppelen, kunnen we ook hier geen uitspraken formuleren over de mogelijke mate van effectiviteit van de LoS-projecten. Ten eerste is er een probleem van validiteit. Op basis van een geobserveerde les uit een specifieke school kan men niet een volledig project evalueren. Hierbij aansluitend kan men ook verwijzen naar een mogelijke *selection bias*. De bezochte scholen waren niet willekeurig gekozen, maar door de coördinator van het LoS-project als een goed praktijkvoorbeeld. Ten tweede is het niet duidelijk of een geobserveerde les die aan de inzichten uit de *umbrella review* beantwoordt het gevolg is van een LoS-project. Misschien was het leesonderwijs in deze specifieke school al van de hoogste standaard voordat het LoS-project er geïntroduceerd werd. Ook bleek het soms vanuit de interviews dat de schoolteams niet konden aanduiden wat de oorsprong van een bepaalde praktijk was of dat ze bewust waren van de effectiviteit van een bepaalde praktijk. Toch is de kans even groot dat een bepaalde effectieve praktijk wél een (in)direct gevolg van een LoS-project was, maar we beschikken niet over de nodige data om zulke uitspraken te ondersteunen. Tot slot gebruikten we tijdens de observaties items uit de Leesscan over de krachtige leesomgeving om mogelijke effectieve praktijken in kaart te brengen. We kozen onder andere voor dit perspectief omdat er aan de LoS-projecten expliciet gevraagd werd om dit instrument te gebruiken. We merken echter dat de *umbrella review* bepaalde domeinen van effectieve leesdidactiek uitgebreider beschrijft dan de Leesscan. Zo worden de componenten vlot en vloeiend lezen in beperkte mate in de Leesscan opgenomen. Dat betekent echter dat de notities van de observaties op deze manier summier zijn in hun beschrijving van deze componenten binnen de les, waardoor het moeilijk is om de inzichten uit de *umbrella review* hieraan te koppelen, en op deze manier de mate van effectiviteit van de les te bepalen.

DISCUSSIE

Hieronder trachten we mogelijke verklaringen voor bovenstaande resultaten aan te duiden. Ten eerste is er een tweespalt tussen de doelstellingen van dit onderzoeksproject en die van de LoS-projecten. We zien dit terug in de titel van de oproep tot indienen van voorstellen voor deze O&O-opdracht, *Effectief leesonderwijs in het basis- en secundair onderwijs: identificatie en evaluatie van het praktijkmodel "Lezen op school"*. Het eerste deel van de titel verwijst expliciet naar effectiviteit en lespraktijk, waardoor de nood aan strikt wetenschappelijk onderzoek benadrukt wordt. Het tweede deel van de titel hanteert echter een breder perspectief door naar evaluatie te verwijzen, wat niet noodzakelijk impliceert dat men bijvoorbeeld significantiewaardes en effectgroottes gebruikt. Dit onderzoeksproject ambieert echter toch om op beide delen van de titel een antwoord te bieden: op het eerste deel door de *umbrella review* uit te voeren (onderzoekslijn 1) en op het tweede deel door o.a. de ervaren effecten van de LoS-projecten te beschrijven (onderzoekslijn 2). De twee delen van de titel met elkaar rijmen, blijkt echter een moeilijke taak. De LoS-projecten hadden niet expliciet de opdracht gekregen om hun operationele doelstellingen SMART te formuleren en werden ook niet gevraagd om de effectiviteit van hun praktijken te monitoren. Het gegeven dat monitoring en evaluatie binnen de LoS-projecten vaak ontbrak, zorgt er dan ook voor dat mogelijk effectieve praktijken onvoldoende geïdentificeerd werden, waardoor dit onderzoeksproject deze specifieke praktijken niet naast de inzichten uit de *umbrella review* kan leggen. Dit betekent niet dat de LoS-projecten geen effect gehad (kunnen) hebben, maar wel dat we de inzichten uit onderzoekslijn 1 niet konden gebruiken om de praktijken uit onderzoekslijn 2 te bestuderen.

Met andere woorden, dit project werd ontwikkeld om effectief leesonderwijs te beschrijven, terwijl de ambities van de LoS-projecten vaak ergens anders lagen. Bijvoorbeeld, heel wat LoS-projecten hebben ingezet op het creëren van een krachtige leesomgeving (bv. het inrichten van gezellige leesplekken op school), waardoor de bijdrage van het LoS-project aan de leesmotivatie en leesvaardigheid van de leerlingen eerder indirect is, terwijl dit soms wel als hoofddoelstelling geformuleerd werd. Daarnaast zijn de ervaren, positieve bijdragen van de LoS-projecten in drie grote thema's te bundelen: (1) bewustzijn rond lezen, (2) aankoop of ontwikkeling van materialen, en (3) versterkte samenwerkingen. Hoewel we deze thema's zeer waardevol vinden, vinden we deze niet terug in onze *umbrella review* over effectief leesonderwijs, en kunnen we op deze manier geen oordeel over de mate van effectiviteit van de LoS-projecten uitspreken.

Ten tweede willen we verwijzen naar het tijdpad van dit project dat ervoor zorgde dat we niet op deze resultaten konden anticiperen. Een maand nadat dit project officieel gestart was, kregen we voor de eerste keer inzage in de initiële dossiers van de LoS-projecten. Voordien kenden we dus niet de specifieke doelstellingen en acties van deze projecten. Tussen juli en oktober 2021 hebben we de interviews met de projectcoördinatoren georganiseerd. Pas dan hadden we een eerste overzicht van de verschillende acties die binnen elk project effectief gerealiseerd werden. Het is echter enkel in de finale verticale analyse (voorjaar 2022) dat het volledige overzicht van een LoS-project bekend werd. We ontdekten een grote diversiteit tussen de projecten en soms zelfs tussen de implementatie van de trajecten van de projecten in de deelnemende scholen. Doordat de info over de LoS-projecten later dan verwacht bekend was, konden we de onderzoekslijnen van dit project niet meer aanpassen. Tot

slot leverde de *umbrella review* een onverwachts hoog aantal studies op, waardoor we later dan vooraf gepland met de data-extractie en analyse van de resultaten konden starten (vanaf april 2022). De pilootstudie van de observaties van de lessen stond echter al in februari 2022 gepland. Hierdoor konden we niet met de inzichten uit de *umbrella review* een observatie-instrument ontwikkelen, maar moesten we de items uit de Leesscan rond krachtige leesomgeving gebruiken. Daardoor kunnen we de observaties van de klaspraktijk in onvoldoende mate aan de inzichten uit de *umbrella review* linken.

CONCLUSIE

Op basis van de resultaten van dit project kunnen we geen uitspraken doen over de mate waarop de 22 LoS-projecten aan kenmerken van effectief leesonderwijs beantwoorden. Dit betekent niet dat acties binnen deze projecten geen voorbeeld van effectief leesonderwijs zouden kunnen zijn, maar wel dat er onvoldoende data beschikbaar was om hierover een uitspraak te formuleren. Daarnaast verwijzen we voor een evaluatie van de LoS-projecten naar het rapport van onderzoekslijn 2. Bij de verticale analyse van elk individueel project kan men een beschrijving van de ervaren effecten van het project vinden, en de horizontale analyse evalueert de LoS-projecten als praktijkmodel.